

UNIVERSITY OF SWAZILAND
FINAL EXAMINATION PAPER - MAY 2008
B.A DEGREE

TITLE OF PAPER : INTRODUCTION TO THE GRAMMAR OF A
SECOND LANGUAGE (SOUTHERN SOTHO)

COURSE NUMBER: AL304 /IDE-AL304

TIME ALLOWED: THREE (3) HOURS

INSTRUCTIONS:

- 1. ANSWER ALL THE QUESTIONS**
- 2. LINGUISTIC EXPRESSIONS AND FORMALISM SHOULD BE USED WHEREVER APPROPRIATE**
- 4. MARKS WILL BE DEDUCTED FOR UNTIDY WORK, WRONG SPELLING AND UNGRAMMATICAL SENTENCES**
- 5. ALL EXAMPLES SHOULD BE GLOSSED.**

**THIS PAPER IS NOT TO BE OPENED UNTIL PERMISSION HAS BEEN
GRANTED BY THE INVIGILATOR**

Potso 1

Ngola pale e le nngwe ka seng sa dihloho tse latelang. Pale ya hao e tshwanetse ho ba le mantswe a 300-350.

- a. Bophelo ba barutuwa ba Swatsing.
- b. Motswalle wa ka
- c. Re ka thibela Eitsi ka
- d. Balemi ba Lesotho
- e. Ngola pale ya setshwantsho sena.

[30]

Potso 2

Araba dikarabo ka dipoleo tse felletseng.

- 1. O phela jwang?
- 2. Lebitso la hao ke mang?
- 3. O dula kae?

4. Batswadi ba hao ba dula kae?
5. Ntate wa hao o sebetsa kae?
6. Na wena o a sebetsa?
7. O ithuta kae?
8. O ithutang?
9. O batla ho ba eng ha o qeta ho ithuta?
10. O etsang hoseng?
11. O etsang motsheare?
12. O etsang mantsiboya?
13. O robala neng?
14. O fihla yunivesithi jwang?
15. O nwang – jwala kapa dino?
16. O rata ho jang ho feta?
17. O etsang mafellong a beke?
18. O batla ho tjhakela mafatshe a fe?
19. O ithuta Sesotho hobaneng?
20. Dikgathatso tsa batho ba batjha ke eng?
21. Motho eo o mo ratang ho feta ke mang?
22. O a mo rata hobaneng?
23. O bapala dipapadi di fe?
24. O rata morena wa Swatsing hobaneng?
25. Re ka thibela Eitsi jwang?
26. O batlelang bana ba hao?
27. Buka eo o e ratang ho feta ke eng?
28. O na le dilemo tse kae?
29. Ke nako mang?
30. O rata ho qoqa kang?

[30]

Potso 3

Bala pale ena.

Mantswe a matjha

-tswedipana (to zigzag)	lebatowa (province)
setloholo (grandchild)	-pitika (to roll)
-kwena (to be healthy)	mosifa (tendon)
-thella (to dodge)	kgatello (pressure)
-natefelwa (to be nice)	-fufulelwa (to sweat)

Ba tswedipana ka bolo

- Nkgono Sophie Masinge (74) wa Mafarana, haufi le Tzaneen lebatoweng la Limpopo, Aforika Borwa o dula le mora le ngwetsi, mmoho le ditloholo tse hlano. Ha ho ntho eo a ratang jwalo ka bolo. Ha re bue ka tshehetso ya dibapadi, ke yena ya bapalang. O na le bokgoni bo botle jwale batho ba motseng wa habo ba mo bitsa 5 “Jomo Sono”. Mme Masinge ke e mong wa basadi ba baholo ba 30 ba qadileng ho bapala bolo ka 2005. Ba kopana hang ka beke ho ikwetlisa lebaleng la bona la marole.
- Rona re ba tjaketse teng. Ha BONA e fihla teng, mokwetlisi, Sam Rikhotso, o ba arola dihlopha tse pedi hore ba ka bapala. E ne e le hoseng empa batshehetsi ba tlile 10 ka bongata. Bongata ba bona ke basadi ba baholo ba bang mmoho le ditloholo tsa bona. Ba tsheha haholo ha ba shebella bonkongo ba bona ba raha bolo kapa ba a fosa. Ba bapala ba sa rwalwe dieta mme ka nako e nngwe ba a wa, ba pitike. Empa ho bokgoni ntho ya bohlokwa ke lerato la papadi. Letsatsing lena ba a qetela ka ho lekana ka 2-2.
- 15 “Ha re rera ho qala papadi ya bolo maoto ya maqheku, batho ba re tshehile. Ba re re qala ho hlanya jwale,” ho bolela Rikhotso ka mora boikwetliso. “Bolo ya maoto ya maqheku” mane Limpopo le lenaneo la Lefapha la Bophelo le Kahisano. Ke karolo ya “Itshisinye, O Phele”. Lenaneo lena le kgothaletsa batho, haholoholo bomme, hore ba ikwetlise ka ho bapala bolo hore ba kwene. Lenaneo lena le kgothaletsa batho 20 ho nka karolo dipapading jwalo ka bolo ya maoto hobane di matlafatsa masapo le mesifa.

Bonkgono ba motse wa Marafa ba bapalang bolo kgafetsa ba bontsha hore ke nnene. Kiliniki ya sebaka sena e re batho ba Marafa ba phela hantle haholo ka baka la ho bapala bolo.

25 Elisa Mhlari (60) o bitswa "Jabu Pule Mahlangu" ka sebapadi sa Orlando Pirates. O a potlaka ha a tshwere bolo, o a thella, a tswedipane. O re jwetsa, "Monna le bana ba ka ba tsheha haholo ha ba qala ho utlwa lebitso lena." Yena o ne a na le kgatello e hodimo ya madi. O ile a nwa dipilisi empa o laetswe ho di tlohela ka mora hore baoki ba fumana hore e theohile hantle. "Ke qala ho ikutlwa ke phetse hantle bophelong ba ka, " ho tsho Mme Mhlari. "Ho bua nnene, ke ne ke ikutlwa tjena dilemong tse 20 tse fetileng." O re jwale o boetse ho natefelwa ka ho etsa mesebetsi ya lelapa jwalo ka ho rwalla, ho pheha le ho ya sedibeng.

30 Munene Mushwana (76) ke yena ya moholo sehlopheng. O re, "Ekare ke a lora. Ke se ke tseba ho itsamaela ha ke ya ho amohela pei ya ka. Matsatsi ana ke kgutla, ke sa fufulelwwe." Jwalo ka metse e meng ya mahaeng a Limpopo le ho ona wa Mafarana bongata ba batho ha ba sebetse, ba phela ka tjhelete ya pei feela.

35 Agnes Mushwana o lehlohonolo. Ke mme wa bana ba bane. O ile a fumana mosebetsi wa ho bokella ditholwana ka mora a pasa hlahlolo ya ho kwena ho mmele. "Bolo e tjhentjhile bophelo ba ka. Pele ke qala ho e bapala, ka feila hlahlolo ena. Ke 40 motlotlo kajeno hobane ka a sebetsa," ho bolela yena.

Lekhanselara la sebaka seo. Peter Mushwana, o re batho kaofela ba tshehetsa bolo eo ya maqheku. O re, "Re motlotlo haholo ka bona. Ba behile motse wa habo rona mmapeng wa lefatshe. Hona jwale bonkgono ba a itlhophisetsa ho ya Thohoyandou, 45 bohole ba dikilomitara tsa 200 hobane sehlopha sa bona sa mengwa ho bapala bolo teng. Bongata ba bonkgono bana ba tla qala ho etela kantle ho motse ona wa habo bona, moo ba holetseng teng.

(E tswa BONA, July 2007)

Araba dipotso tsa kutlwisiso tsena.

1. Bonkgono ba Marafa ba tummile hobaneng? (2)
2. Na o ka fa mabitso a bonkgono a mane ba bapalang sehlopheng? (4)
3. Lenaneo la ho bapala dipapadi le qalwa ke mang? (2)
4. Lebitso le lenaneo lena ke mang? (1)

5. Lebitso le lenaneo ke eng ka Senyesemane? (2)
6. Sephetho sa lenaneo lena ke eng? (2)
7. O nahana hore lenaneo le a sebetsa? Fana ka mabaka a mabedi a tswang paleng. (4)
8. Pale ena e hlahile kae? (1)
9. Mokwetlisi wa sehlopha ke mang? (1)
10. Mosebetsi wa mokwetlisi ke eng? (2)
11. Lekhanselara ke mang? (1)
12. Mosebetsi wa lekhanselara ke eng? (2)
13. Nkgono o moholo sehlopheng ke mang? (1)
14. Batshehetsi ba sehlopha ke mang? (2)
15. Bonkongo ba tla bapala kae? (1)
16. Wena o nahangan? O nahana hore ke ntho e lokileng hore bonkongo bapala bolo ya maoto? Fana ka mabaka a hao. (2)

Araba dipotso tsa puo tsena.

17. Give another word in Sesotho for the following:

- a. maqheku (mola wa 15)
- b. – potlaka (mola wa 26)
- c. – boetse (mola wa 31)
- d. –feila (mola wa 39)
- e. – tjhentjhile (mola wa 39) (5)

18. Give the stems of the following words:

- a. tshehetso (mola wa 3)
- b. mokwetlisi (mola wa 7)
- c. papadi (mola wa 15)
- d. sebapadi (mola wa 25)
- e. bohole (mola wa 44) (5)

19. Give the original form of these words and say how they have changed. :

Mohlala: -ikutlwā < utlwā + reflexive concord + nasalisation ($\emptyset > k$)

- a. morae (mola wa 2) (2)
- b. lebaleng (mola wa 6) (2)
- c. –shebella (mola wa 11) (2)

- d. –itshisinye (mola wa 18) (2)
- e. –itsamaela (mola wa 34) (2)
- f. –itlhophisetsa (mola wa 43) (3)
- g. –mengwa (mola wa 44) (2)

20. *Can you say what grammatical mood these clauses are in and why.*

Mohlala: ke yena ya bapalang (relative clause describing Masinge)

- a. ba qadileng (mola wa 5)
- b. ba sa rwale dieta (mola wa 12)
- c. hore ba kwene (mola wa 19)
- d. ha a tshwere bolo (mola wa 26)
- e. pele ke qala ho e bapala (mola wa 39) (5)

[60]

Potso 4

1. *Na o ka re ke bomang?*

- a. O busa setjhaba.
- b. Ba ya sekolong.
- c. Ba hlokomela bana hae.
- d. O etsa dintho mafektring.
- e. O fetola dipuo.
- f. Di phekola bakudi.
- g. Ba aha mehaho.
- h. A rata ho nwa jwala haholo.
- i. Ha se bue.
- j. A a hlanya.
- k. A dula Swatsing.
- l. Le utswa tjhelete.
- m. E ruta sekolong.
- n. O ithuta yunivesithi.
- o. Se bapala dipapadi. (15)

2. Araba dipotso tsena ka dipolelo.

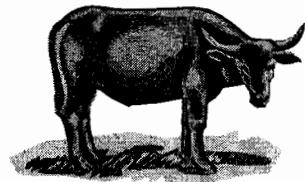
a. Na ke lengolo?

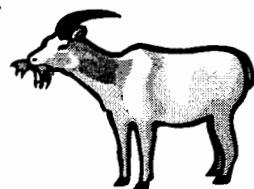
b. Na ke motjhini?

c. Na ke tekisi?

d. Na ke nku?

e. Na ke podi?

f. Ntate Hall o tsamaya le bomang?

g. Morena Mashigo o tsamaya ka koloi ya mang?

h. Ntate Moeketsi o sebetsa kang?

i. Ke letsatsi la tswalo la mang?

j. Mme Moeti o dula le bomang?

(10)

3. Nepisa dipolelo tsena.

- a. Ke tseba hore batswadi ba rata nna.
- b. Ke tshepa hore ha o ya mose, o tla hopola nna.
- c. Ke shebela nna seiponeng.
- d. Ke jwetsitse mohlakana hore ke tla bona mohlakana hosane.
- e. Ha ke ngola dihlahlobo, nka re mesuwe ba hlahloba nna.

(5)

[30]

TOTAL MARKS: 150